

MIFÉLE KRITIKA A FORDÍTÁSKRITIKA?

P A P P G Y Ö R G Y

A fordításkritika művelődési életünk sokrétű, széles jelenségcsoportja, amelyet a köztudat meglevőnek és problémátlanulak feltételez, ha azonban kissé a felszíne alá hatolunk ennek a vékonyan csörgedező irodalomnak, nem találunk sem kibontakozott önelvű rendszert, sem elvi fogódzókat. Ezért mielőtt *fordításkritikánkról* szólnánk, a fordításkritikát általánosságban kell megfogalmaznunk és körülhatárolnunk. Sommásan *viszonyulásként*, olyan tevékenységként határozható meg, ahogyan és amilyen érzékenységgel egy kultúra értékeli a külső forrásokból beáramló információ, a legtágabban értelmezett irodalom asszimilálását: a fordítást. Azokét az alkotásokét, amelyeket híryanagukban vagy esztétikai minőségükben saját erejéből nem tudott megteremteni.

Ezt a magunkhoz hasonlított, terjedelmében a belső források természet túlszárnyaló literatúrát szomorkás humorral, de találóan „a legnemzetibb irodalomnak” szokás nevezni, hiszen eredeti alkotásaink bármelyikének van reménye (virtuálisan) arra, hogy eljutnak másokhoz, de a fordítások végérvényesen és tragikusan önkörükbe záródnak.

Milyen hát ehhez a legnemzetibb irodalomhoz viszonyulás általában, és a mi égaljunkon speciálisan, ami a fordítás társadalmi rangját, szerepét is jelzi egyúttal. Erre keresi a választ az irodalom, érdekes módon a nyelvészet, és újabban a fordítástudomány is.

A fordításkritikát a műfordítás hívta életre, lényegében, művelésében ma is irodalomtörténeti kötődésű. Csak az emberi mérce szerint örök érvényű irodalmi művek viszonylatában derülhetett ki, hogy az eredeti alkotás állandó minőség, a fordítás pedig a korhoz, kultúrához kötött viszonyulás, viszonyított érték. Ezt igazolja az újrafordítások állandó igénye, a befogadók ízlését tükröző, a fordítói hűségről vallott, időben jól elhatárolható nézetek. Egyre általánosabbá válik az a vélemény, hogy a műfordítás az irodalomtörténeti értékeléshez hasonló, kritikai hozzáállás a műhöz, ahhoz hasonlóan ezt is időnként újra kell fogalmazni. És kialakult a *fordítástörténet*, amely egy adott hűségeszemény felől diakronikusan, és a *fordításkritika*, amely a kortárs fordításokra vonatko-

zón vizsgáldók elsősorban, és némi játékossgal a kritika kritikájának is nevezhetjük.

Az ekként értelmezett fordításkritikát általában műfordítók, irodalomárokok művelték, művelik ma is. Keretei, lehetőségei azonban az utóbbi évtizedekben kibontakozó *fordítástudomány* számára szűknek bizonyultak, több okból.

A fordítás iránt megnyilvánuló nagy felületű társadalmi érdeklődés nem elégedhet meg a műfordítások megméretésével. Ki kell terjednie a jelentőségében azonos informatív és szakfordítás nagy területére is, ami fokozottan érvényes a mi vajdasági körülményeinkre.

A korábbi fordításkritika, vagy hogy a nevéen nevezzük: a *műfordítás-kritika*, gazdag hagyományokat teremtett világviszonylatban is, a magyar irodalom vonatkozásában pedig kiválóképp, mert — ezt a kis nemzetekre jellemzőnek tartják — épp a legjobbjai lettek a mindenkori fordítók. Akikben ez a tevékenység tudományos elemzőkészséggel párosult, és Solness építőmesteréhez hasonlóan megpróbálták betekinteni a maguk építette toronyról, a saját gyakorlatukból kiindulva értékes kritikákat írtak. Elég, ha Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Radó György, Somlyó György, Németh G. Béla nevét említjük (vagy a jugoszláv irodalom viszonylatában Isidora Sekulićot, Skerlićet, Andrićot). Mégis, az irodalom fogalmi rendszerében, mércéiben gondolkodó kiváló kritikák ellenére is azt kell mondanunk: fordításkritikánk a szó tágabb, objektívabb értelmében nincs. Ezt mondta ki a *Nagyvilág* 1975. évi kerekasztal-értekezlete, *A műfordítás ma c.* kötetben (Bp. 1981.) Ferenczi László, a szerbhorvát nyelvű irodalomra nézve *Nikola Bertolino (Teorija i poetika prevodjenja, 1981.)*, a csehszlovákiakra *Anton Popovič (A műfordítás elmélete, Pozsony, 1980)* a német irodalomra vonatkozólag pedig *Wolfram Wilss (Übersetzungswissenschaft, Stuttgart 1977)*. Ez nem azt jelenti, hogy nincsenek fordításkritikai szándékú írások, hanem azt, hogy annyira szubjektívek, sőt szubjektíváltak, hogy nem elégíthetik ki azt a tudományos megalapozottságot, amellyel ma a fordításhoz közelítenünk kell. Ragyogó aforizmák uralják ezt a területet, például az, hogy a fordítások, miként a nők is, vagy szépek, de akkor nem hűek, vagy hűek, de nem szépek. Mások a személyes átélés hitelesítette gondolatok mellett sok mindenről írnak, vélvén, hátha abban a fordítás is benne foglaltatik.

A fordítástudomány figyeleme csak az utóbbi években fordult e tevékenység irányába, s mindössze néhány rendszerelméleti, elvi és módszertani kérdést tisztázott le. Ezekből kiindulva kísérlem meg a szakterületet feltérképezni, észrevételeimet főleg a szerbhorvát—magyar viszonylatra vonatkoztatva, lévén hogy a fordítás mibenléte mélyen az általa kapcsolatba került társadalmak, kultúrák viszonyaiban gyökerezik.

A fordításkritika szűk értelmezését a nyelvi átültetés külső összefüggéseit tanulmányozó *fordításszociológiával*, *fordításpraxiológiával* kell kiteljesítenünk, amely ezt a tevékenységet nagyobb összefüggésekbe ágyazza,

és a szakfordításra is kiterjeszti. A nyelvszociológiára, irodalomszociológiára támaszkodva együttesen a következő kérdéseket vizsgálja:

1. a külső, fordítást igénylő, forrásokhoz forduló mikrotársadalom és nyelvközösség körülményeit;
2. a művelődési politika és a fordítási program összefüggéseit és magát a fordítási repertoárt;
3. a fordításkritika elveit, funkcióit;
4. a fordításhoz fűződő egyéb tevékenységeket, például a lektorálást, szerkesztést, kontrollszerkesztést stb;
5. a fordítási intézményeket, folyóiratokat stb;
6. a fordítóképzés és más társadalmi kötöttségű tevékenység helyzetét.

Szóljunk hát ezekről mi is, legalább a fordításkritika kibontakoztatásának erejéig!

1. Külső forrásokból merítés nélkül egyetlen közösség sem tud tartósnak megenni. Ezekből a közelebbi-távolabbi forrásokból minden makro- vagy mikro-kultúra következetesen, belső törvényei szerint válogat, nem a teljes társadalom, hanem egy kisebb avatott réteg közegében, segítségével, amely a fordítók megbízója is egyúttal. Van ennek a folyamatnak egy paradoxonnak tűnő mozzanata is: minél szegényebb a belső teremtés egy kultúrában, szakterületen, annál nehezebb a vonatkozó információkat sajátta tenni, holott épp ebben a helyzetben lenne rá égető szükség. Viszont minél magasabb szintű a belső források produkciója, annál többet, többszínűen hasonlíthatunk a magunkévá a külső forrásokból. A mi vajdasági viszonyainkban gondolkodva az nagy előny, hogy a nyelvileg külső forrással társadalmilag, eszmeileg egyek vagyunk, belőle korlátok nélkül meríthetünk, válogathatunk, de a nyelvi különbözőség folytán, illetve az összetartozás révén folytonosan „válogatunk” és fordítunk, mert igazán csak ez a sajátunk, amit mi létrehozunk vagy a magunk képére formálunk.

Nyilvánvaló tehát, hogy a közösség nevében válogatók és a fordítók vállára fokozott felelősség nehezuil.

Ezen a ponton különül el a szakfordítás és műfordítás problematikája. A legmagasabb, az irodalmi szint a mi nyelvi körülményeink között is jól funkcionál, van tehát mihez viszonyítani és hasonlítani a beáramló tartalmakat és formákat. Nem mondható el ugyanez a munkamegosztás, a társadalmi-politikai élet köztes nyelvhasználati szintjeiről, a közigazgatás, oktatás, publicisztika esetében, amelynek óriási érintkezési felületét, információ áramlásának tempóját nem tudja a nyelv természetes alakulása, lexikai gazdagodása követni. Következésképpen mindig lépéshátrányban vagyunk, a megoldásokat az ösztönösségre kell bízunk. Ezekben a területeken sokszor olyasmit is tükrözni kell, ami belső forrásunkban még nincsen. Gondoljunk a törvényszövegekre, a jórészt csak fordításban létező jogi, közgazdasági értekező prózáinkra, amelynek kiizzadt

nyelvi megoldásai nem tudnak az eleven, közvetlen nyelvhasználatban csiszolódni, a tankönyvfordítások nyelvérzékét hígító, bár a felszínen korrektnek tűnő szövegrészeire, közéleti terminológiánk tarkaságaira.

Ezekkel a jelenségekkel kapcsolatban nem alakult ki az átültetés gyakorlatából kiinduló önelvű fordításkritika. Szerepét a fordítás művelésébe kapcsolódó *fordításlektorálás* és a *nyelvművelés* próbálja betölteni, váltakozó sikerrel. A beszédmű egész kompozíciójára, a szöveghúségre vonatkozó gondjai nem lévén, az utóbbi a nyelvi-terminológiai vétségek csiszolgatását tűzte ki célul. Voltak és vannak nagyvonalú vállalkozásai, mint amilyen a hírhedt Napfényes Adria (!) idegenforgalmi ismertetőt és néhány tankönyvet követett. De a nyelvművelés módszerei, amint azt a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok tankönyvfordításokat bíráló anyaga is bizonyítja, elvi, módszertani okok miatt nem alkalmasak a fordítás komplex folyamatának befolyásolására. Talán az a legfőbb hiányosságuk, hogy a szöveg, a sajátos közlési gyakorlat nagyobb összefüggéseit, a fordítás viszonyítottóságát figyelmen kívül hagyva kódex-szerű mintákkal indulnak hibavadászatra, sőt nemegyszer szarvas hibákat figyelmen kívül hagyva, mint Németh László hányja szemére lektorainak, csak kedvenc nyelvi törvényeikhez tartozó jelenségekre figyelnek, mintha egyazon nyelvvédő könyvből mindenki más-más lapot tépett volna ki.

Ennek a szóról szóra araszoló javítgatásnak (amelynek a *Létünk* 1982. II. számában találjuk a legújabb lebunkózó példáját) a helyére legalábbis a divatos szóval *nyelvi tervezésnek* nevezett átgondolt tevékenységnek kellene kerülnie.

A szakfordítás-kritika kialakulását a vizsgált szövegek rövid élete, ideiglenessége is nehezíti. Különösen a *filmek feliratos fordítását* sújtja ez a tény, amelynek művelői méltán hiányolják, hogy munkájukról nem esik egyetlen jó vagy rossz szó sem. Vizsgálatra, állásfoglalásra természetesen van mód. Ezt jelezték annak idején az első osztályos matematika tankönyvek körüli viták, amelyek az idegen szavak használatát élezték ki, ám mennyi dolog van, amit szó nélkül engedünk útjára, olyanok, mint az *Önigazgatási fogalomtárban* található, a „revolucija je latinska reč, znači prevrat, preokret” szerbhorvát mondatnak megfelelő „a forradalom latin szó (!), változást, fordulatot jelent”. A fordítói gondolkodás ott valahol kezdődött volna, ha a „latin szó” elemet elhagyja, vagy a szót a „forr” igéből származtatja.

2. A fordításrepertoár kulturális igényektől, ízléstől függő kialakítása a publicisztikát, a népszerűsítő kiadványokat kivéve általában túlterjed a szakfordításon (bár mint az esszék is jelzik, a kétfajta fordítás között az éles határ megvonhatatlan). A fordításra kerülő művek kiválasztásának elbírálása már a műfordítás-kritika hatáskörébe tartozik, de a nagyrészt szerkesztőségek által alakított programot alig tudja befolyásolni. A kapcsolat- és fordítástörténeti tanulságok egyértelműek irodalmunk felől nézve is: sok másod- és harmadrendű mű kerül fordításra elsőrangú mű-

vek előtt. Kissé tanácstalanul vehetjük tudomásul Földes Jolán *A halászó macska utcájának* nagy nyugati népszerűségét, ha tudjuk, olyan művek sem tudnak a nyelvi határokon túl jutni, mint Füst Milán idegen helyszínű regénye *A feleségem története*. Délszláv—magyar vonatkozásban ez a csere jóval szervezettebb, némi kísérőirodalma is van (*Burány Nándor* A vajdasági magyar írók szerbiül — Magyar Szó, 1973 — vagy *Juhász Géza* nagyobb műfordítási programokat összefoglaló írásai a *Létünkben*). *Szeli István*nak a *Történi történelem* c. kötetében levő Petőfi-tanulmány ilyen szempontból is elgondolkodtató, hogy a romantikus bordal-író költő sémáját milyen nehéz egy más irodalmi közegben megváltoztatni, más bensőséges értékekkel gazdagítani.

A jugoszláviai nemzetiségek irodalmának közvetlen tolmácsolása a megfelelő fordítók hiánya miatt jórészt csak igény, kívánság maradt. Erről azonban a folyóiratok szerkesztői, irodalompolitikával foglalkozók többet tudnának mondani.

3. A fordításkritikának az elemző-értékelő mozzanat a fő funkciója, ettől függ létjogosultsága. Értéktételében támaszkodhat az irodalomkritikára, de túl is terjed annak körén. Például mindig két kommunikációs megnyilatkozással foglalkozik, azután az eredeti mű kritikusai többnyire aktuális irodalmi termékkel foglalkozik, tanúja a mű születésének, a fordításkritikus viszont időben és térben messze kerülhet ettől az atmoszférától. Jelentős különbségek adódnak abból is, hogy a fordításkritikusnak a műalkotással nem azonosítható fordítási folyamatot is értékelnie kell.

Ezekből a sajátságokból számos elvi követelmény ered, amelyeknek a jelenlegi gyakorlat nem tesz mindenben eleget:

3.1. A nyelvi átültetés bírálatának a fordítás folyamatára, az eredeti műre és végtermékére is ki kell terjednie.

A fordítást értékelő írások ezzel szemben sokszor csak az *eredeti művel* foglalkoznak a fordítás ürügyén, magát a kapcsolat létrejöttének tényét méltatják. Magyarozhatjuk ezt erőtlenséggel is, hogy nincsenek mércei, sem módszerei a fordított mű megragadásához, de azzal a felfogással is, amely csak az eredetit tartja autentikus műnek, a fordítását pedig valamiféle irodalmon kívüli információnak az alkotásról.

Az ellenkező vélglet sem ritka: sem a forrásnyelvet, sem az eredeti művet nem ismerve *pusztán a fordítást méltatják*. Igaz, hitelt kell adnunk azoknak is, akik szerint egy szöveg színvonal alattisága viszonyítás nélkül is kiderül. Bizonyosságul említhetjük a néhány hónapja bemutatott tv-játékot, a *Vörös királynőt*, amelynek felírtos fordításából kiviláglott, hogy fordítója nem tud sakkozni, mert királynének, gyalogosnak, fekete lónak, sőt fehér ágyúnak (bástya) nevezte a figurákat. Viszont a nyelvileg hibátlan fordítás tartalmában is, stílusában is meghamisíthatja a művet, méghozzá ebből a szempontból észrevehetetlenül.

A kritika a fordítást két alapállásból vizsgálhatja. Leggyakoribb a *be-*

fogadó kultúra felőli közelítés, a célnyelvi befogadó szempontjainak dominanciája. Még ha ez nem is mindig valósul meg gyakorlatunkban, elvben mindig a forrásnyelvet egyáltalán nem ismerő befogadót kell felbeteleznünk.

Előfordul a fordított megközelítés is, amikor a *forrásnyelvi kultúra felől* fogalmazódik meg a kritika, mint Rónay György *Fordítók és fordítások* c. kötetében, vagy Kenyeres Kovács Márta cikkei a *Mostoviban*, Mladen Leskovac írása a *Rukovet* fordítási számában (1979. 3—4. sz.).

Önmagában egyik kiindulás sem vezethet elfogadható eredményre, mivel a fordítónak a siker érdekében először az eredeti mű alkotójával, majd befogadójával, végül a célnyelvi olvasóval kell intuitív módon azonosulnia. Jó fordításkritika is hasonló mozzanatokból épülhet fel, ha írójának sikerül a fordítási feladat alaphelyzetével, a fordítóval együtt rezonálnia, amennyiben fel tud mutatni a fordítás poétikai értékeit önmagukban szemlélt elemeket (mintha eredeti verset, prózát olvasna) és az eredeti alkotáshoz viszonyító mozzanatokot is.

Az előzőekben körülbelül eljutottunk a hiányzó fordításkritika mint szimptóma magyarázatához. Egyáltalán nem elszigetelt az a nemrégiben tartott fordítói beszélgetésen elhangzott észrevétel, miszerint ha valaki nem kis időt és energiát áldoz a két szöveg egymásra vonatkoztatott, koordinált végigolvasására, akkor már akár maga is lefordíthatja a művet, és még ellenséget sem szerez magának, lévén a fordítók érzékeny emberek.

3.2. Azt mondhatjuk hát, hogy a jó kritika elvei a jó fordításával azonosnak. Ennek vannak a folyamatot és a fordítói hűséget érintő cényezői is.

3.2.1. A jó fordító nem behelyettesít, cserélget, hanem a beszédhelyzetet újra átélve a mű komplex hírtartalmát és közlési funkcióját a befogadó előzetes ismereteit, nyelvi szokásait, kommunikációs hagyományait tisztelőben tartva értelmezi át és önti formába (Történelmi olvasókönyv, fordítási tankönyv) azaz elsősorban metanyelvi műveletet végez.

3.2.2. Amint az eredeti műalkotás is a befogadóban valósul meg igazán, a fordításnak is az ő tudattartalmában kell kiteljesülnie. Az egyéges hírérték, hatás általában az eredetitől eltérő helyen, nyelvi eszközökkel, viszonylatokban valósul meg. A részletek tehát csak az egészhez viszonyítva vehetők egybe. A befogadóban kiteljesülő összhatásért sok mindent fel kell áldozni. Hogy mit, az a fordító tudatos döntésein múlik. Ha nincs semmi lehetősége egy részinformáció visszaadására, vagy egyetlen nyelviileg elfogadható megoldás áll rendelkezésére, a kritikának nincs mit itélkeznie, csak ott, ahol a szerkezeti-lexikai színvonaluk közötti választás kiteljesedhet. Ezért nem érthetünk egyet Mladen Leskovacnak a *Hegyek koszorúja* fordításával kapcsolatos értékelésével, hogy Csuka fordítása lehangolóan messze elmarad az eredetitől. Lehet, hogy igaz, de

nem fordításközpontú, és igazságtalan, mert esetleg Csuka a maximumot adhatta a magyar olvasó előzetes ismereteihez viszonyítva.

Nem fogadhatjuk el azt az ellenkező véleletet sem, amikor a kritika részleteiben vagy egészében jobbnak minősíti a fordítást, mint az eredetit. (Pl. Nikola Bertolino vagy Miodrag Sibinović a Zmaj-fordításokat.) Az eredeti vers témájára, „X után szabadon” alapon lehet jobb költeményt írni, de ez nem fordítás. Aztán az x mű jobb A nyelven, mint Y mű B nyelven féle felfogás nagyon sok buktatót rejteget, jóllehet már két évszázada jelen van a világirodalomban is, a mi irodalmunkban is. Kialakult formájában már úgy fogalmazható meg, hogy a fordítás teljesen eredetiként hasson-e vagy magán viselje a viszonyítottság jegyeit.

Az ellen semmi kifogása sem lehet a fordításkritikának, ha az átültetés eredeti alkotásként hat egészében. Ezt a természetes, kommunikatív megfelelést fogalmazta meg már Pázmány Péter is. Ám másként vetődik fel a kérdés, ha az eredetivel versenyre kel, és attól egészében idegen műfordítást, azaz adaptációt hoz létre, és abban az esetben is, ha egy szemernyit sem *hasonul*, csak *hasonít*: költőt, művet, stílust egyaránt, belső, sokszor szokványos formáival elárasztja az eredeti gondolatot, kifejezést. Így viszont hiába fordít, a befogadó irodalom köre a tartalmakon kívül semmivel sem gazdagodik. Erre utal Somlyó György is a Két szó között a fordítás poétikájáról című tanulmányában a magyar műfordítás hangsúlyozottan forma- és tartalomhűsége mögé hatolva és kideríti, mekkora asszimilálás árán sikerül sokszor a vélt tökélyt elérni. Persze, vannak nagy adaptálók is, mint a mi Faludi Györgyünk Villon átalakításában, sőt egész irodalmak is vannak, amelyek csak túlzottan magukhoz hasonlítva tudnak egy művet befogadni. Ilyen, mondjuk, a francia költészet, amely rímtelenül, ritmustalanul fordít minden verset, mert csak így hat a mű modernnek.

Az áthasonításnak közeli rokona a nyersfordítások utáni fordítás a költészetben, amelynek gyakorlatát a kritika még csak nem is szükséges rosszként értékeli. Kenyeres Kovács Mártának a *Mostoviban* megjelent, Weöres Sándor és Szűcs Imre szerzőpárosának munkáját értékelő kritikája (Oton Zupančič és Kočo Racin művei) a kivételek közé tartozik, mert rámutat a torzulásokra, eltolódásokra, amelyek szinte törvényszerűek. Képzelnék el, ha valaki elbeszélés, leírás után akarna rózsát festeni.

3.3 Amit a fordításkritikától leginkább elvárunk, az a minősítés: jó vagy rossz, többé vagy kevésbé elfogadható a fordítás. Ezt is sokan sokféleképpen kísérlik megvalósítani. Van aki általános megjegyzéseihez hibajegyzéket mellékel. Bár kétségtelenül ilyenek is vannak (meglepőd-nénk, ha alaposan elemeznénk akármelyik nagy műfordítást, főleg prózát), de a fordításkritika ezeken túl kezdődik, noha a színvonal alatti fordítás olyan szimptóma, amelyet a fordítástudományak számon kell

tartania, mert az vagy az elhanyagoltság vagy az elkommerencializálódás következménye.

Más esetekben az „eredetihez hű”, „eltávolodott az eredetitől” megjegyzéseket az eredetiből és a fordításból tetszés szerint kiemelt részletek kísérik, amelyből az olvasónak világosan kell látnia a hibák mibenlétét. Az igaz, hogy az eredeti a fordított szövegnek a legigazibb kritikája, de az néma, viszont akkor minnek a fordításkritika, amelytől mégiscsak útmutatást várunk?

Lekiismeretes szakíróknál megtaláljuk a részletes analízist — de szintézis nélkül, tehát ismét a hozzáállás teljessége, az összegzés hiányzik.

Vitás lehet a minősített szövegegység nagysága is. Nem hányhatjuk senki szemére, hogy az az egy igéd nem valami jó, mint ahogy ő sem cáfolhatja az egész munkáját érintő kritikánkat azzal, hogy „de nézd meg azt a csodálatos hasonlatomat!”. A nyelvi átültetésnek és az értékelésnek is legfőbb elve a teljesség, a komplexitás, és az egyenértékűség rangsora.

A jó fordításnak legalább két-két egymással szemben ható tényezőpár harmonikus érvényesülése a záloga:

1. Az eredeti közlésben foglalt minden hírérték, közlési és poétikai funkció, tudattartalmak, amelyek az egy nyelven beszélőknél közősek — ezek minden mű invariáns tartalmi.

2. A célnyelvi normák, kommunikációs szokások, a nyelv és a kultúra által létrehozott gondolkodásformák, fogalmak, amelyekhez hozzárendelhetem az idegen információkat, fogalmakat. Ezeknek rovására semmit sem fordíthatok le, de sokat ferdíthetek el, noha erre is van példa, az a felfogás, például, hogy mivel a világnyelvekben úgy van (lásd:) Nemzetközi *Valuta Alap* — az egyetlen helyes írásmódú *Valutaalap* helyett) a magyar nyelvben is úgy kell lennie.

3. Az eredetire egy adott tartalmasság jellemző, azaz meghatározott számú és szerkezetű jelállomány fejezi ki.

4. Nekem ezt helyel-közzel azonos jelmenyiséggel, redundanciával, a műfaj által előírt formában kell kifejeznem, még ha olvasóm több információt igényelne is.

Ez a teljesség-elv meghatározott kritikai módszereket igényel:

A *párhuzamos fordítások* összevetése hálás módszer, de néhány versen, nagy művön kívül a szerbhorvát—magyar viszonylatban sem találunk több fordítást.

A közkedvelt *visszafordítás* (Leskovac is alkalmazza idézett írásában) igen félrevezető lehet. Ha jól meggondoljuk, épp az a gyanús átültetés, amikor nagyon hasonlít az eredetire — a felszínen.

A *szelektív, bemetszéses elemzések* sem lehetnek teljeseek, bár verses-kötetek kritikája sokszor választja módszerként.

Marad tehát a *komplex szövegelemzés*, amelyet a fordító helyzetét átélve végzünk, a meg nem valósult szinoním lehetőségeket is számba véve

bizonyos szövegminőségek, tartalmi jegyek értékrendjének, rangsorának birtokában. Módszertanilag hasznos a szövegelemzést *lokális* és *globális jegyekre* tagolni. Lokális szövegjegy a költői kép, egy-egy szakszó, globális jellegzetesség viszont a szerkezeti koherencia eszköze, illetve egy kifejezés gyakorisága. Ez *utóbbi, a kulcsszavak* nagyon fontosak a műfordításban. Tudván, hogy Crnjanskinak a *rumen* a kulcsszava, nem érthetünk egyet Tolnai Ottó Szumátra-fordításának megfeleltetésével, a *röttel*, mely a harsányságot áldozza fel.

A fenti módszerekkel sikerül a következő információkhoz jutnunk: a mű fő közlési funkciójáról, a műfaj, a korstílus jellegzetességeiig, az egyéni stílusjegyekig. Az egyéni stílusjegyeinek, hordozóinak megragadása mind a fordításnak, mind a műfordítás-kritikának kulcsproblémája, hogyan találjuk meg a változóban a változatlant, és ámenthető-e egyáltalán valami a nyelvi vizválasztón? Nyilvánvalóan igen, de nem úgy, hogy például a feszes, már-már szűkszavú Krleža-szövegeket szólásokkal, szóvirágokkal tankítva adjuk vissza, amint a magyarra fordításokban is megtalálható.

Jó szolgálatot tesz a szövegelemzés a várható stíláriis nehézségekre, nyelvi különbségekre, a különleges ekvivalenciakövetelményekre (a régi és archaizált szöveg, nyelvjárási és argóelemek, a nyelvi tabuhoz való kultúránként eltérő viszony) adott fordítói válasz elbírálásában. A fordítói hűség esetei a fordító felé elvárásokként fogalmazódnak meg. A fordításkritikust is az ő *döntései* izgatják igazán, és nem utolsó sorban az *érzékenysége*, hogy észre vette-e a problémákat.

A fordító döntéseit bizonyos fordítói módszerek mintái szerint vizsgálhatjuk, amelyek kellő elvonatkoztatás árán egyszerűek, műveletiek, és hogy úgy mondjuk, emberre szabottak: átveszek-e valamit többé-kevésbé változatlanul (alaki túlközés), elhagyok-e valamit, amire a célnyelvben nincs szükség (implicitás), vagy kiépítek valamely a célnyelvben kötelező jegyet, információt (explicitálás), átstrukturálom a szöveget (transzponálás), az eredetitől eltérő fogalmi jegyeket emelek ki a jelölt valóságélemből (modulálás) stb.

Érdekes lehetne a fordító és a fordított mű globális viszonya, amint azt Jozef Čermak szlovák transzlatológus vázolta (*Mostovi* 6. sz.): részleteiben hű, nagy összefüggéseiben, egészében hűtlen, részleteiben elnagyolt, egészében azonos hatást keltő és a harmonikus fordítás.

Végezetül próbáljunk valamiféle összegezést kialakítani a mi körülményeinkről:

A szakfordítás értékelésének módjairól már volt szó. Egyéni meggyőződésem szerint csak a fordításokat rendszeresen kísérő választott testület tudna igazán a fordítások bizonyos szintjén következetességet kialakítani, amilyen a világon sokféle van (például Franciaországban).

A műfordítással kapcsolatos irodalmat a Magyar Nyelv, Irodalom és

Hungarológiai Kutatások Intézetének bibliográfiai füzetéből jól áttekinthetjük. A következő képet rajzolják elénk:

1. Vannak a jeles műfordítókkal készített riportok (Sava Babićyal, Borbély Jánossal);

2. magát a fordítás megjelenését méltató írók;

3. fordítói vallomások, amelyekben a szerzők a Hogyan fordítottam? kérdésre igyekeznek válaszolni (Fehér Ferenc, Sava Babić jelentetett meg ilyen írásokat);

4. amelyben a fordított művel foglalkoznak, a fordítás teljes mellőzősével;

5. Az évi, szakaszos fordítási programokat összefoglaló tanulmányok (Tomán László: Műfordítások 1976-ban);

6. és végül alig néhány fordításkritikai célzatú írás, mint amilyenek Gerold László cikkei egykor az *Új Symposiumban*, Burány Nándor, Szűcs Imre néhány méltatása. Ezeknek is javarésze nem mű-, hanem szerzőközpontú, és általános a versfordítások méltatásának túlsúlya, bizonyos műfajok (drámafordítás) meg sem jelennek.

Azt kell hát mondanunk, ez a hozzáállás nincs fordításaink mennyiségével és problémáival arányban, főleg ha a délszláv—magyar műfordítás viszonylatában gondolkodunk, amely letéteményesének mégis csak nekünk kellene lennünk.

Az objektív fordításkritikánk megalapozását a fordítástörténetnél kellene kezdenünk, a fordításokban nyomon követhető hűségesszmeny fejlődéstörténeténél, korszakainál.

Felmerül aztán néhány fordításszervezési kérdés is, amely lényegileg befolyásolja ezt a tevékenységet: érdemes-e, ajánlatos-e egyetlen fordítóra bízni, hiszen a kongenialitás nem szerzőhöz, hanem adott hangulatú, zsánerű versekhez kötődik. Koncz István szerb nyelven megjelent kötete is ezt a gyakorlatot kérdőjelezi meg. Vagy fenntartás nélkül elfogadjuk-e, hogy száz művet egy fordító fordítson. Igaz, a színész is sok szerepet játszik, de talán nem ahány, annyi féle. Hogy az ízlés birodalmából vegyük a példát, a vanília finom íz, de ha minden ételen, italon az érzik...?